

ԼՈՌՈՒ ԽՈՍՎԱԾՔԻՆ ՀԱՏՈՒԿ ՈՐՈՇ ԲԱՌԵՐԻ ՄԱՍԻՆ (Համեմատական վերլուծություն)*

ՎԻԿՏՈՐ ԿԱՏՎԱԼՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ Լոռու խոսվածք, բառապաշար, ազդեցություն, փոխառություն, լեզվամտածողություն, իմաստային տեղաշարժ, բաղադրյալ բառեր, բառարան:

Ամփոփում

Յուրաքանչյուր բարբառ կամ խոսվածք բնութագրվում է յուրահատուկ բառապաշարով, որը, բարբառային այլ միավորների բառապաշարի հետ հանդես բերելով ընդհանրություններ ու տարբերություններ, դրսևորվում է իբրև իմաստաբանական, բառակազմական ու ծագումնաբանական ուրույն հատկանիշներ ունեցող մի համակարգ: Բառապաշարի քննությունը ևս կարևոր է ոչ միայն բարբառային խոսքի ամբողջական հետազոտության առումով, այլ նաև բարբառային միավորների հարաբերություններն ու ազդեցությունները որոշելու տեսանկյունով, մանավանդ երբ առկա են վիճահարույց հարցեր: Աշխատանքում Լոռու խոսվածքի բառապաշարին անդրադարձր պայմանավորված է հայ բարբառագիտության մեջ այդ խոսվածքի և Արարատյան (Երևանի) բարբառի փոխհարաբերությունների վերաբերյալ եղած տարակարծություններով: Ընդգրկված լինելով Արարատյան բարբառի կազմում Լոռու խոսվածքն ունի այդ բարբառից տարբերվող շատ հատկանիշներ, միաժամանակ զգալի ընդհանրություններ ունի Ղարաբաղի ու Թբիլիսիի բարբառների հետ: Այս առնչություններն ուսումնասիրողները դիտարկել են հիմնականում հնչյունական և քերականական հատկանիշների առումով՝ գրեթե չանդրադառնալով բառապաշարին: Եղած բացը ինչ-որ չափով լրացնելու միտումով Լոռու խոսվածքի բառային մի քանի տասնյակ միավորների դիտարկմամբ վեր են հանվել խոսվածքին բնորոշ բառաչերտի որոշ յուրահատկություններ նախ Արարատյան բարբառի այլ խոսվածքների, ապա նաև Ղարաբաղի ու Թբիլիսիի բարբառների հետ համեմատություններով: Դիտարկումները ցույց են տալիս, որ Արարատյան բարբառի այլ խոս-

* Ներկայացվել է 23. V. 2025 թ., գրախոսվել է 29. V. 2025 թ., ընդունվել է տպագրության 11. VII. 2025 թ.: Հետազոտությունն իրականացվել է ՀՀ ԿԳՄՄՆ բարձրագույն կրթության և գիտության կոմիտեի աջակցությամբ (№ 25RG-6B093 հետազոտական նախագիծ):

© Հեղինակ/ներ, 2025: Հասանելի է Creative Commons Attribution 4.0 Licence-ին համապատասխան:

վածքներից Լոռու խոսվածքի բառապաշարի զանազանությունները պայմանավորված են ինչպես յուրօրինակ բառամիավորների առկայությամբ, այնպես էլ Ղարաբաղի ու Թբիլիսիի բարբառների էական ազդեցություններով: Խոսվածքի բառապաշարի առանձնահատկությունները, այսպիսով, համահունչ են հնչյունաքերական իրողությունների ուսումնասիրությամբ կատարված եզրահանգումներին:

Նախաբան

Բարբառային յուրաքանչյուր միավոր՝ բարբառ կամ խոսվածք, իբրև լեզվի տարբերակային դրսևորում, առանձնանում է այդ լեզվի ընդհանուր համակարգում դրսևորվող հնչյունաքերականական ու բառապաշարային հատկանիշների՝ միայն իրեն հատուկ համակցություններով՝ միաժամանակ երևան հանելով այլ տարբերակների հետ և՛ ընդհանրություններ, և՛ տարբերություններ: Հետևում է, որ ուշադրության արժանի են ոչ միայն որևէ բարբառի կամ խոսվածքի հատկանիշների յուրահատուկ փնջերը, այլ նաև բարբառային տարբեր միավորների ընդհանրություններն ու տարբերությունները: Հայ բարբառագիտության պատմության մեջ հնչյունաքերականական իրողություններն ավելի հաճախ են այդ կարգի համակողմանի հետազոտության ենթարկվել¹: Մինչդեռ բարբառային միավորների բառապաշարը ոչ միայն համեմատական դիտանկյունով գրեթե չի քննվել, այլ նաև ընդհանրապես սակավ ուշադրության առարկա է դարձել²: Կարծիք է եղել, որ «Բառապաշարային տարբերություններն ընդհանրապես վճռական դեր չեն կարող խաղալ հայերենի բարբառների ու ենթաբարբառների սահմանագծման համար»³, թեև ճիշտ չի համարվել դրանք ընդհանրապես նկատի չունենալը: Գ. Զահուկյանը նկատել է, որ հայերենի «բարբառների ուսումնասիրության մեջ տեղ է տրվում նաև բառապաշարի (հատկապես իմաստափոխության, փոխառությունների, ավելի քիչ՝ բարբառային բառերի) քննությանը, բայց այս բոլորով հանդերձ, բառապաշարի բնագավառում զուգահեռներ քիչ են անցկացվում և այդ զուգահեռները բարբառների մերձավորության աստիճանը պարզելու համար քիչ են օգտագործվում»⁴: Նկատված բացը լրացնելու նպատակով լեզվաբանը իր «Հայ բարբառագիտության ներածություն» աշխատության մեջ կատարում է նաև բարբառների բառային տարբերությունների քննություն բառավիճակագրական մեթոդով⁵: Այնուհետև հայ իրականության մեջ բարբառային բառապաշարի քննությունը հիմնականում ընթանում է իմաստային խմբերի դիտարկման ուղով⁶: Մեր կարծիքով բարբառային որևէ միավորի ամբողջական ուսումնասիրությանը կնպաստի նաև այս կամ այն չափով այդ միավորին բնորոշ

¹ Ա ս ա տ ր յ ա ն. 1962, Ա ս ա տ ր յ ա ն. 1968, Կ ո ս տ ա ն դ յ ա ն. 1979, Մ ու - ր ա դ յ ա ն. 1982, Մ ի ք ա յ ե լ յ ա ն. 2009, Ա դ ա բ ե կ յ ա ն. 2010:

² Հայերենի բարբառներին նվիրված մենագրական ուսումնասիրությունների մի մասում բառապաշարի քննությունը բացակայում է, մյուս մասում էլ բառապաշարը ներկայացվում է ընդհանուր կարգի ձևակերպումներով:

³ Ա ս ա տ ր յ ա ն. 1968, 30:

⁴ Զ ա հ ու կ յ ա ն. 1972, 144:

⁵ Զ ա հ ու կ յ ա ն. 1972, 143–156:

⁶ Բ ա ու ն ա ս յ ա ն. 2009, Խ ա չ ա տ ր յ ա ն. 2009, Ա բ բ ա հ ա մ յ ա ն. 2013, Մ ե ս ր օ պ յ ա ն. 2016:

բառաչերտի առանձնացումն ու վերլուծությունը տարբեր դիտանկյուններով: Նպատակ ունենք աշխատանքում Լոռու խոսվածքի բառային մի քանի տասնյակ միավորների դիտարկմամբ վեր հանել այդ խոսվածքին բնորոշ մի շարք առանձնահատկություններ բարբառային այլ միավորների՝ նախ Արարատյան բարբառի այլ խոսվածքների, ապա նաև Ղարաբաղի և Թբիլիսիի բարբառների հետ համեմատություններով: Այդպիսի մոտեցումը նախ թույլ կտա առանձնացնել բառաչերտ, որով խոսվածքը տարբերվում է մայր բարբառի այլ դրսևորումներից, և ապա հնարավոր կդարձնի այս կամ այն չափով զատել բարբառի բնիկ տարրերը նրանցից, որոնք պայմանավորված են ազդեցություններով:

Նյութ և մեթոդ

Ուսումնասիրությունը կատարել ենք «Հայերենի բարբառագիտական ատլասի նյութերի հավաքման ծրագրի» «Հասկացական-բառանվանողական զուգաբանություններ» բաժնում⁷ ընդգրկված 478 հասկացություններ ներկայացնող բառանվանումների չրջանակում խոսվածքին բնորոշ յուրօրինակ բառամիավորների բնորոշություն կատարելով Լոռու մարզի տարբեր տարածաչրջաններ ներկայացնող մեկ տասնյակից ավելի բնակավայրերում լրացված տետրերից⁸: Ընտրված նյութը դիտարկել ենք Արարատյան բարբառը ներկայացնող Աշտարակի, Փարպիի, որոշ դեպքերում՝ այլ խոսվածքների համեմատությամբ⁹ առանձնացնելու համար Լոռու խոսվածքին բնորոշ շերտը: Աշտարակի և Փարպիի խոսվածքները բնորոշելու հիմք են դարձել Ա. Ասատրյանի մի դիտարկումը, որ Լոռու խոսվածքին ամենամոտեն Աշտարակի խոսվածքն է¹⁰, և Ա. Ղարիբյանի այն պնդումը, թե՛ «Արարատյան բարբառով մաքուր խոսվածք կարելի է գտնել Փարպի գյուղում»¹¹: Խոսվածքի բառապաշարի վերլուծության համար անդրադառնում ենք նաև Ղարաբաղի ու Թբիլիսիի բարբառների հետ առնչություններին՝ նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ ուսումնասիրողները Լոռու խոսվածքում նկատել են այդ երկու բարբառների տարրեր, ազդեցություններ¹²: Քննվող բառերի վերաբերյալ տեղեկություններ քաղել ենք ստուգաբանական, բացատրական, բարբառային և այլ կարգի մի շարք բառարաններից¹³: Ազդեցությունների ուղղությունը որոշելիս հիմք ենք ընդունել բառամիավորի տարածվածության պատկերը, մասնավորապես՝ եթե դիտարկվող բառն Արարատյան բարբառի այլ խոսվածքներում տարածում է ունի, բայց աղբյուրները դրա առկայությունը վկայում են հատկապես Ղարաբաղի կամ

⁷ Հայերենի բարբառագիտական ատլասի նյութերի հավաքման ծրագիր (այսուհետ՝ ՀԲԱ). 1982, 25–71:

⁸ Թիվ 134 տետր (Սանահին), թիվ 135 տետր (Դսեղ), թիվ 136 տետր (Թեղուտ), թիվ 137 տետր (Շամուտ), թիվ 138 տետր (Ճոճկան), թիվ 139 տետր (Հաղպատ), թիվ 176 տետր (Վարդաբլուր), թիվ 291 տետր (Կուրթան):

⁹ Թիվ 151 տետր (Աշտարակ), թիվ 9 տետր (Փարպի):

¹⁰ Ա ս ա տ Ր յ ա ն. 1968, 33:

¹¹ Ղ ա Ր Ի Բ յ ա ն. 1953, 220:

¹² Ղ ա Ր Ի Բ յ ա ն. 1953, 219, Ա ս ա տ Ր յ ա ն. 1968, 33:

¹³ Ա ճ ա ռ ե ա ն. 1913, Ա ճ ա ռ յ ա ն. 1971–1979, Մ ա լ խ ա ս ե ա ն ց. 1944–1945, Հայոց Լեզվի բարբառային բառարան. 2001–2012, Հ ա կ ո Բ յ ա ն, Մ ե - լ ի ք-Բ ա խ չ յ ա ն, Բ ա Ր ս ե Ղ յ ա ն. 1986–2001:

Թբիլիսիի բարբառներում, տրամաբանական ենք համարել ընդունել այդ բարբառներից անցում Լոռու խոսվածքին և ոչ թե հակառակը: Լոռու խոսվածքին բնորոշ ենք համարել ինչպես միայն այդ խոսվածքում դիտված բառերը, այնպես էլ նրանք, որոնցով խոսվածքը տարբերվում է Արարատյան բարբառից կամ նրա առավել տիպական համարված տարբերակներից՝ թեկուզ և ընդհանրություններ հանդես բերելով Ղարաբաղի ու Թբիլիսիի բարբառների հետ:

Լոռու խոսվածքի ընդհանուր բնութագիրը

Լոռու խոսվածքին բնորոշ իրողությունները պայմանավորված են ոչ միայն ներքին զարգացումներով, Արարատյան բարբառի հետ բնական ընդհանրություններով, այլ նաև աշխարհագրական դիրքի, երկրամասն ընդգրկված պատմական անցքերի յուրահատկություններով: Լոռին սահմանակից է Վրաստանին, և բնական է, որ լոռեցիները տնտեսական, կենցաղային փոխհարաբերություններ են ունեցել ինչպես հարևան ժողովրդի, այնպես էլ վրացահայտության հետ: Բացի այդ՝ միջին դարերից սկսած և մինչև XIX դ. Լոռին ժամանակ առ ժամանակ գտնվել է վրացական տիրապետության տակ¹⁴, և այդ ամենը իր ազդեցությունն է թողել նաև լոռեցիների խոսվածքի վրա: Մյուս կողմից՝ Ղարաբաղի հայերի XVIII դ. սկսված ներգաղթը Լոռի XIX դ. սկզբներին ավելի մեծ չափեր է ընդունել, և չնայած արցախցիների մեծ մասը հետագայում վերադարձել է Արցախ¹⁵, այնուամենայնիվ, Լոռու խոսվածքում Ղարաբաղի բարբառը զգալի հետք է թողել: Այսպիսով, պատմականորեն ձևավորված հատկանիշների իր ամբողջությամբ Լոռու խոսվածքը դարձել է բարբառային հայերենի ինքնատիպ մի դրսևորում, որը զգալիորեն առանձնանում է Արարատյան բարբառի տարբերակային այլ դրսևորումներից:

Ըստ Լոռու խոսվածքի մենագրական ուսումնասիրության հեղինակ Մ. Ասատրյանի՝ այդ խոսվածքը տարածական տեսանկյունից մի ամբողջություն է կազմում՝ զբաղեցնելով բավականին ընդարձակ տարածություն: Խոսվածքով են հաղորդակցվում Լոռու մարզի Վանաձոր (նախկինում՝ Կիրովական) քաղաքում և չրջակա գյուղերում, Թումանյանի (նախկինում՝ Ալավերդի), Ստեփանավանի տարածաշրջաններում, Սպիտակի տարածաշրջանի բնակավայրերի մի մասում, Տավուշի մարզի Նոյեմբերյանի տարածաշրջանում¹⁶: Լոռու խոսվածքն Արարատյան բարբառի տարբերակ են համարել Հ. Աճառյանը¹⁷, Ա. Ղարիբյանը¹⁸, Ա. Գրիգորյանը¹⁹: Ընդ որում՝ Ա. Ղարիբյանը, Լոռու խոսվածքը համարելով Արարատյանի ենթաբարբառ, գրում է, որ «Լոռին է միակ վայրը, որտեղ Արարատյան բարբառը կազմում է ճնշող մեծամասնություն»²⁰: Մ. Ասատրյանը, անդրադառնալով Արարատյան բարբառի և Լոռու խոսվածքի փոխհարաբերություններին, նշում է. «Լոռու խոսվածքը միջին դիրք է գրավում Արարատյան, Ղարաբաղի ու Թբիլիսիի բարբառների միջև: Որոշ կետերում չփման մեջ

¹⁴ Հ ա կ ո բ յ ա ն, Մ ե լ ի ք-Բ ա խ չ յ ա ն, Բ ա ր ս ե դ յ ա ն. 1988, 598–599:

¹⁵ Ա մ ի ր ջ ա ն յ ա ն. 2010, 71–91:

¹⁶ Ա ս ա տ ը յ ա ն. 1968, 5:

¹⁷ Ա ճ ա ու ե ա ն. 1911, 37:

¹⁸ Ղ ա ր ի բ յ ա ն. 1953, 219:

¹⁹ Գ ը ի գ ո ը յ ա ն. 1957, 205:

²⁰ Ղ ա ր ի բ յ ա ն. 1953, 219:

մտնելով Ղարաբաղի ու Թիֆլիսի բարբառների հետ, Լոռու խոսվածքը ամենից մոտ է կանգնած Արարատյան բարբառին (այդ պատճառով էլ համարվել է նրա ենթաբարբառը)²¹։ Ի վերջո լեզվաբանը եզրակացնում է. «Լոռու խոսվածքը Արարատյան խոսվածքի հետ գտնվում է այնպիսի հարաբերության մեջ, որ դա կարելի է համարել և՛ Արարատյանից տարբեր, ինքնուրույն բարբառ, և՛ Արարատյանի ենթաբարբառներից մեկը»²²։ Որքան էլ այս առումով լեզվաբանի բերած փաստարկները հիմնավոր թվան, այնուամենայնիվ, այդ երկու միավորների փոխհարաբերության հարցը մնում է անորոշ ու չլուծված։

Իբրև Լոռու խոսվածքի՝ Արարատյանից տարբեր հատկանիշներ են դիտվել հնչյունաքերականական ու բառապաշարային մի շարք իրողություններ²³։ Այսպես, խոսվածքն ունի երկբարբառային ե, ո հնչյուններ (բոց, թեվ), խոսվածքում չեղտի ուժգնության պատճառով նախաչեղտ ձայնավորը սղվում է (ըզատիլ, դանչաք՝ աղաչանք, բընջար՝ բանջար), գրաբարյան ն վերջնահնչյունը ոչ թե ընկել է, այլ հանդես է գալիս իբրև ը (յեղը, մուկը), որոշ գյուղերի խոսվածքներում բառակցքի ձայնավորից առաջ առկա է ձայնեղ հ (հարթուն, հիրեք)²⁴։ Ձևաբանական հատկանիշներից հիշատակելի են հետևյալները. Լոռու խոսվածքում բազմամասնակ բառերի հոգնակին կազմվում է նի մասնիկով (հըլիվորնի, գըլիսընի), որոշ բառերի բացառականը ձևավորվում է ի մասնիկով (րէխանցի՝ երեխաներից, էն օրվանի՝ այն օրից, քեզանի՝ քեզներից), ցուցական սա, դա, նա դերանունները սըրանք, դըրանք, նըրանք հոգնակիներին զուգահեռ ունեն սըհանք, դըհանք, նըհանք ձևեր, որոշ տեղերում անորոշի ել վերջավորությունն դիմաց առկա է իլ (ըզատիլ, առնիլ, հաքնիլ, թրուչիլ), խոսվածքում անցյալ անկատարն ունի նաև գրաբարյան ձև (բէրէի՝ բերում էի), հինգ բայեր անցյալ կատարյալում ունեն եզակի երրորդ դեմքի՝ նախահավելվածով ձևեր (էբեր, էդառ, էդեր, էթօղ, էրեստ), խոսվածքն ունի ձևի դերբայ (դըղդողալէն, մըխկըտալէն), որոշ տեղերում ենթադրականը կարող է կազմվել հետադաս կա եղանակիչով (գըհմ կա), խոսվածքում անցյալ կատարյալի եզակի երրորդ դեմքը պատճառական բայերի և մի քանի անկանոն բայերի դեպքում հանդիպում է նաև ուց մասնիկով (նըստացրուց, բէրուց, դըրուց, տըվուց), բայական բաղադրյալ ժամանակաձևերի ժխտականը կազմվում է օժանդակ բայի հետադաս ժխտականներով (քընըմ չեմ, քընեկ չեմ), անցյալ կատարյալի և ըղձականի ժխտականները կազմվում են վոչ հետադաս մասնիկով (քընէցի վոչ, քընեմ վոչ), արգելական հրամայականի մասնիկները ևս հետադաս են (քընիլ մի, քընիլ մէք)²⁵։ Բերվում են նաև միայն Լոռու խոսվածքում դիտված բառային միավորներ, ինչպես՝ գեջ (դալար, թաց փայտ), ծերա (համար, խաթեր), կոխիսը տալ (չարչարվելով կռվել), միսելի (մի քիչ), ներքեիլ (ներքև գնալ) և այլն²⁶։ Բերված յուրահատկությունները, կարծում ենք, բավարար հիմք են՝ հայ բարբառագիտության զարգացման ներկա փուլում ևս մեկ անգամ, նորովի ու առավել հանգամա-

Պատմաբանական հանդիպում • Историко-филологический журнал • Historical and Philological Journal • 2025 № 2

²¹ Ա ս ա տ ր յ ա ն. 1968, 33:

²² Ա ս ա տ ր յ ա ն. 1968, 41:

²³ Ա ս ա տ ր յ ա ն. 1968, 12–33:

²⁴ Ա ս ա տ ր յ ա ն. 1968, 12–16:

²⁵ Ա ս ա տ ր յ ա ն. 1968, 17–30:

²⁶ Ա ս ա տ ր յ ա ն. 1968, 31–32:

նորեն դիտարկելու Լոու Խոսվածքի և Արարատյան բարբառի փոխհարաբերությունների, Խոսվածքը բարբառին վերաբերելու հարցերը: Այդ համատեքստում պակաս կարևոր է բառային յուրահատուկ դրսևորումների քննությունը, ընդ որում՝ առանց հարցին վերջնական պատասխան տալու հավակնության:

Լոու Խոսվածքին բնորոշ բառային միավորների հիմնական խմբերը

Դիտարկվող բառապաշարի շրջանակում Լոու Խոսվածքին այս կամ այն չափով բնորոշ համարված բառաշերտը դասդասում ենք մի շարք խմբերում՝ նկատի ունենալով իմաստային, ծագումնաբանական, կառուցվածքային հատկանիշները, բարբառային այլ միավորների ազդեցություններն ու դրանց հետ դրսևորվող ընդհանրությունները:

1. Բառերի իմաստային ինքնատիպ դրսևորումներ.

Այս դեպքում նկատի ունենք հասկացությունների արտահայտությունը ոչ ընդհանուր կամ տարածված բառանվանումներով, որը հաճախ հետևանք է իմաստային անցումների: Այսպես, անսառ հասկացությունը Սանահինում, Շոճկանում, Դսեղում, Թեղուտում և այլ բնակավայրերում արտահայտվում է ծըմակ, Կուրթանում և Վարդաբլուրում մէրի բառանվանումներով: Աշտարակում և Փարպիում գործածական է մէշա ձևը, Փարպիում հանդիպում է նաև ծըմակ բառանվանումը: Հայ մատենագրության մեջ ծմակ բառը, ըստ Հ. Աճառյանի, վկայված է «արև չտեսած՝ շուք տեղ ձորի մեջ» իմաստով: Երևանի, Թբիլիսիի, Մուշի, Համշենի, Զեյթունի, Կարինի և այլ բարբառներում ծմակ բառի հնչատարբերակներն ունեն «հիւսիսահայեաց անարև ստուերոտ տեղ, յատկապէս անտառի մէջ» իմաստը, որից էլ, ինչպես նշում է լեզվաբանը, ձևացել է ծմակ բառի Գորիսին և Ղարաբաղին հատուկ «անտառ» իմաստը²⁷: Պետք է կարծել, որ իմաստային այս տեղաշարժը հենց Ղարաբաղի բարբառից էլ անցել է Լոու Խոսվածքին:

Դիտարկվող Խոսվածքում կողմ հասկացությունը կուռ բառանվամբ է արտահայտվում: Հ. Աճառյանի գավառական բառարանում կուռ բառի առաջին թև, բազուկ իմաստն արձանագրվում է Լոու, Ղազախի, Ղարաբաղի, Թբիլիսիի բարբառային միավորներում, իսկ չորրորդ՝ կողմ իմաստը վկայվում է Լոուիում և Թբիլիսիում²⁸: Ըստ «Հայոց լեզվի բարբառային բառարանի»՝ այդ իմաստային անցումը կա նաև Ղազախի Խոսվածքում²⁹: Հակված ենք կարծելու, որ Լոուին այս դեպքում կրել է Թբիլիսիի ազդեցությունը:

Եղինջ հասկացությունը բանջար բառով է արտահայտվում Լոուի դիտարկվող բոլոր բնակավայրերում: Բանջար բառը, ըստ Արմատական բառարանի, հայ մատենագրության մեջ վկայված է «կանաչեղէն, խոտեղէն» իմաստով, այդ իմաստով էլ գործածական է բարբառային հայերենում³⁰: «Հայոց լեզվի բարբառային բառարանը» բանջար բառի գործածությունն եղինջ իմաստով վկայում է

²⁷ Ա ճ ա ո յ ա ն. 1973, 463–464:

²⁸ Ա ճ ա ո ե ա ն. 1913, 606:

²⁹ Հայոց լեզվի բարբառային բառարան. 2004, 213:

³⁰ Ա ճ ա ո յ ա ն. 1971, 409:

միայն Ղարաբաղի բարբառում³¹, ուստի Լոռիի խոսվածքում այս իրողությունն զրոյացումը պետք է համարել Ղարաբաղի բարբառի ազդեցություն:

«Հարսանիքում փեսային շրջապատող ամուլի երիտասարդներ» հասկացությունը գլխավոր բառով է արտահայտվում Կուրթան, Շամուտ բնակավայրերում: Այս բառի վերոհիշյալ իմաստով գործածությունը, իբրև 6-րդ նշանակություն, վկայված է «Արդի հայերենի բացատրական բառարանում»՝ գվո. նշումով և «Հարսին բերելու գնացող տղամարդ հարսանքավոր (սովորաբար՝ ձիավոր)» բացատրությամբ³²: Այլ վկայությունների բացակայությունը թույլ է տալիս կարծել, որ գործ ունենք Լոռու խոսվածքում տեղի ունեցած իմաստային անցման հետ:

Առջև հասկացությունը Լոռու խոսվածքում արտահայտվում է աղաք, ըղաքին ձևերով: Աղաք ձևը հին մատենագրության մեջ մեկ անգամ է հանդիպել՝ ճանապարհ իմաստով: Հետագայում գործածվել է նաև հնարք, կերպ, միջոց իմաստներով: Սակայն, ինչպես վկայում է Հ. Աճառյանը, հին և ընտիր են այս բառի հղումաձևերը՝ աղապա և յաղապ «պատճառով, համար, վասն» իմաստներով³³: Հ. Աճառյանը վկայում է նաև, որ աղաք բառը շատ գավառականներում (նշում է՝ «Եր. Լ. Լճ. Ղգ. Ղբ. Ղդ. Սր. Տփ.») կա աղաք ձևով և նշանակում է «առջև»³⁴: «Հայոց լեզվի բարբառային բառարանը» իմաստային այս անցումն արձանագրել է Արարատյան, Թբիլիսիի, Ղարաբաղի և Կոզենի բարբառներում³⁵: Պետք է կարծել, որ աղաք բառի՝ առջև իմաստով գործածությունը բարբառային հայերենի որոշակի հատվածում տեղի ունեցած զարգացման արդյունք է՝ տարածական իմաստի կոնկրետացումով:

Բարկանալ իմաստը Լոռու խոսվածքի Սանահինի տարբերակում արտահայտվում է չըրանալ բառով: Ստ. Մալխասյանցի «Հայերեն բացատրական բառարանում» չարանալ բառի առաջին իմաստն է չար դատնալ, այնուհետև՝ նախանձել, չարություն անել: Բառի 5-րդ իմաստն է՝ բարկանալ³⁶: Գավառական բառարանում չարանալ բառով բարկանալ իմաստի արտահայտումը վկայված է Երևանի, Լոռու, Ղազախի, Ղարաբաղի, Թբիլիսիի բարբառային միավորներում³⁷:

Սեղանատամ հասկացությունը Լոռու խոսվածքում արտահայտվում է սօղնակ բառով: Այս իրողությունն արձանագրվել է միայն Լոռու խոսվածքում՝ ներկայացվելով իբրև սօղնակ (դուռը փակելու փայտե կամ մետաղյա ձող) բառի 3-րդ նշանակություն³⁸:

Պարսկերենից փոխառյալ փալաս բառը, որ բարբառային հայերենում որպես կանոն ունի լավի կտոր իմաստը, Լոռու խոսվածքի շատ տարբերակներում ունի երեխայի տակաշոր իմաստը: Սանահինում այդ իմաստն արտահայտվում է տրկափալաս բաղադրությամբ: Հնարավոր է, որ այս բաղադրության իմաստն է անցել արմատին:

³¹ Հայոց լեզվի բարբառային բառարան. 2001, 163:

³² Ա ղ ա յ ա ն. 1976, 374:

³³ Ա ճ ա ո յ ա ն. 1971, 117:

³⁴ Ա ճ ա ո յ ա ն. 1971, 117:

³⁵ Հայոց լեզվի բարբառային բառարան. 2001, 37:

³⁶ Մ ա լ խ ա ս ե ա ն ջ. 1945, 14:

³⁷ Ա ճ ա ո ե ա ն. 1913, 877:

³⁸ Հայոց լեզվի բարբառային բառարան. 2008, 377:

2. Բնիկ և գավառական բառեր

Լոռու խոսվածքում կան բնիկ և գավառական բառեր, որոնք Արարատյան բարբառի մեր կողմից համեմատվող խոսվածքներում չեն արձանագրվել:

Արմատ հասկացությունը Լոռու խոսվածքում արտահայտվում է տակով բառանվանմամբ: Այս բառը հայ մատենագրության մեջ վկայված է «արմատ կամ արմատի մազմզուք» իմաստներով և, ըստ Հ. Աճառյանի, անշուշտ, ձևավորված է տակ բնիկ արմատով³⁹: Նա բառի գործածությունն արձանագրել է Գորիսի, Ղարաբաղի, Շամախի, Թբիլիսի բարբառային միավորներում⁴⁰: Գավառական բառարանում բառի գործածության վայրերի շարքում են նաև Ղազարին ու Ղարադաղը⁴¹: «Հայոց լեզվի բարբառային բառարանը» տակով հիմքով մի շարք բաղադրություններ է հիշատակում Ղարաբաղի բարբառում՝ տակովիճ, տկովիճան, տակովուտ, տկուքապով⁴², ինչից կարելի է եզրակացնել, որ բառը չընթացած բարբառներում հայտնվել է Ղարաբաղի բարբառի ազդեցությամբ:

Խոնավ իմաստը Սանահինի խոսվածքում արտահայտվում է բնիկ հայերեն գէջ արմատով, որը Արմատական բառարանում վկայված է խոնավություն, թացություն իմաստով: «Հայոց լեզվի բարբառային բառարանում» այս բառը վկայված է Արարատյան, Ղարաբաղի, Թբիլիսի և Համշենի բարբառներում⁴³:

Գիծ հասկացությունը Սանահինի, Դսեղի, Հաղպատի և այլ խոսվածքներում արտահայտվում է ճիծ գավառական բառով, որն Աճառյանն ենթադրաբար կապում է թուրքերեն ճիզ բառի հետ⁴⁴, իսկ Մալխասյանցը համարում է փոխառություն տաճկերենից⁴⁵: Հ. Աճառյանը, նրա հետևողությամբ և «Հայոց լեզվի բարբառային բառարանը» բառն արձանագրում են միայն Արարատյան բարբառում չընթացած իմաստով: Փարպիի խոսվածքում արձանագրվել է ճիծ ձևը⁴⁶: Արարատյան և Ղարաբաղի բարբառներում վկայված են նաև ճփալափսի (լախտախաղ) բառի հնչատարբերակներ⁴⁷:

Աղբանոց հասկացությունը Կուրթանում և Վարդաբլուրում արտահայտվում է ավալըհար գավառաբառով: Գավառական բառարանն այս բառի գործածությունը վկայում է Ղարաբաղի բարբառում⁴⁸:

3. Փոխառյալ բառեր

Բարբառներն ու խոսվածքները հաճախ աչքի են ընկնում ինքնատիպ փոխառություններով, ինչը հիմնականում պայմանավորված է այլալեզու, նաև այլաբարբառ հանրությունների հարևանությամբ կամ ազդեցությամբ: Լոռու խոսվածքը ևս ունի այդ կարգի յուրօրինակ բառեր: Այսպես, խեթ իմաստի համար Լոռու խոսվածքը հաճախ օգտագործում է ծէբօ ձևը կամ դրա որևէ

³⁹ Ա ճ ա ո յ ա ն. 1979, 361:

⁴⁰ Ա ճ ա ո յ ա ն. 1979, 361:

⁴¹ Ա ճ ա ո ե ա ն. 1913, 1011:

⁴² Հայոց լեզվի բարբառային բառարան. 2010, 123:

⁴³ Հայոց լեզվի բարբառային բառարան. 2001, 237:

⁴⁴ Ա ճ ա ո ե ա ն. 1913, 714:

⁴⁵ Մ ա լ խ ա ս ե ա ն ջ. 1944թ., 209:

⁴⁶ ՀԲԱ ծրագրով լրացված թիվ 9 տետր:

⁴⁷ Հայոց լեզվի բարբառային բառարան. 2004, 385:

⁴⁸ Ա ճ ա ո ե ա ն. 1913, 74:

Հնչատարբերակ: Ըստ Սոս. Մալխասյանցի՝ այդ բառը փոխառություն է վրացերենից⁴⁹: Բառը Լոռու խոսվածքին կարող է անցած լինել կամ Թբիլիսիի բարբառի միջնորդությամբ, կամ անմիջականորեն վրացերենից: Ի դեպ, բացատրված է, որ տարբեր բնակավայրերում արձանագրված Հնչատարբերակները՝ ծէբօ, ծօբօ, ծիմօ, պայմանավորված են փոխառության աղբյուրի տարբերություններով:

Եզիպտացիները Լոռու խոսվածքում ունի սիմինդ անվանումը: Աճառյանի վկայությամբ՝ Թբիլիսիի սիմինդը և Երևանի սիմինդ ձևերը նշանակում են եզիպտացիներն, իսկ այլ բարբառներում (Մուշ, Զեյթուն, Վան, Կարին, Ակն և այլն) բառի Հնչատարբերակներն ունեն մանր ձևապար իմաստը: Ի դեպ, սիմինդը բառը փոխառված է հունարենից, որտեղ ունի բարակ, մանր ալյուր իմաստը⁵⁰: «Եզիպտացիներն» նշանակությամբ սլավոնական արձանագրվել է նաև Վանի բարբառում⁵¹: Այդ նույն նշանակությամբ սիմինդը ձև գրանցվել է Փարպիի խոսվածքում⁵²:

Դիտարկվող խոսվածքն ընդգրկող բնակավայրերում առու իմաստով գործածական է թուրքերենից փոխառյալ արև ձևը: Այս բառն արձանագրվել է Արարատյան, Թբիլիսիի, Ղարաբաղի, Հավարիկի և Շիրակի բարբառային միավորներում⁵³:

4. Խոսվածքին բնորոշ կազմություններ

Լեզվական յուրաքանչյուր հանրույթ, հաղորդակցման ընթացքում հանդես բերելով ստեղծագործական, բառաստեղծական ունակություններ, հաճախ անհրաժեշտությունից ելնելով, միջավայրի ու կենցաղի իրողությունները համադրելով, առկա ձևալծներով ու կաղապարներով ձևավորում ու գործածում է բաղադրություններ, որոնք, շատ դեպքերում ստանալով որոշակի տարածում շրջակա բարբառային միավորներում, ունենում են զգալի տարբերակիչ նշանակություն կոնկրետ խոսվածքի, բարբառի կամ որոշակի տարածաշրջանի համար: Լոռու խոսվածքում կան նման կազմություններ, որոնց մի մասը բնութագրական է միայն խոսվածքի համար, իսկ մի մասն էլ ընդգրկում է ավելի մեծ տարածք: Այսպես, երկրի հասկացությունը Սանահինի, Կուրթանի և Հաղպատի խոսվածքներում արտահայտվում է լիսածակ (լիս/չոյա/ա+ծակ) կազմությամբ, Հաղպատում կա նաև կրտէր ծակ (կտուրի ծակ) հարադրությունը: Բաղադրությունը որևէ այլ բարբառային միավորում վկայված չէ, իսկ «Հայոց լեզվի բարբառային բառարանում» լիսածակ ձևով օրինակ է բերված Թումանյանի «Լոռեցի Սաքոն» պոեմից⁵⁴:

Բովել իմաստը Լոռու խոսվածքում արտահայտվում է տըքտաբել (տաք+տաք+ել) կրկնավոր բարդությամբ: Բառը որևէ բառարանում վկայված չէ, ուստի կարող է համարվել միայն Լոռու խոսվածքին բնորոշ կազմություն:

⁴⁹ Մ ա լ խ ա ս ե ա ն ց. 1944ա, 336:

⁵⁰ Ա ճ ա ո յ ա ն. 1979, 214:

⁵¹ Հայոց լեզվի բարբառային բառարան. 2008, 328:

⁵² ՀԲԱ ծրագրով լրացված թիվ 9 տետր (Փարպի):

⁵³ Հայոց լեզվի բարբառային բառարան. 2001, 127:

⁵⁴ Հայոց լեզվի բարբառային բառարան. 2002, 227:

Լոռու խոսվածքի տարբերակներում գոլ հասկացությունն արտահայտվում է մշտնապես (մատն+ա+գոլ) բառով, որը Հայոց լեզվի բարբառային բառարանում վերագրված է միայն Արարատյան բարբառին և ունի «այնքան գոլ՝ տաք, որ մատը մեջը դիմանում է»⁵⁵ իմաստը: Բառի մաննապոլ, մատնապոլ տարբերակներն արձանագրվել են նաև Արարատյան բարբառի Օշականի խոսվածքում⁵⁶:

Դիտարկվող խոսվածքի թեղուտի տարբերակում խեթ իմաստն արտահայտվում է ծըռամաստակ (ծառ+ա+մաստակ) բառով: Բառը որևէ այլ վայրում արձանագրված չէ, մեզ հայտնի բառարաններում վկայված չէ, ուստի այն համարում ենք Լոռու խոսվածքին բնորոշ կազմություն: Այդպես նաև Կուրթանում արձանագրված փայտփորիկ նշանակությամբ փետլուծող ձևը պետք է համարել խոսվածքին բնորոշ բառամիավոր:

Գավառական բառարանում իբրև փառ (թաղանթ) բառի Ե-րդ իմաստ ներկայացվում է «սարդի ոտայն» նշանակությամբ՝ դիտված Արարատյան բարբառում⁵⁷: «Հայոց լեզվի բարբառային բառարանը» ևս սարդոտայն իմաստի արտահայտությունը փառ բառով արձանագրում է միայն Արարատյան բարբառում: Լոռու մարզի Դսեղ, Կուրթան, Վարդաբլուր, Շամուտ գյուղերում սարդ հասկացությունը ներկայանում է փառգործող բառով, Կուրթանում՝ նաև փառանակ բառով: Երկու բառերն էլ որևէ բարբառում արձանագրված չեն և կարող են համարվել Լոռու խոսվածքին բնորոշ կազմություններ: Նկատենք, որ թե՛ Լոռու խոսվածքի տարբերակներում, թե՛ Արարատյան բարբառի խոսվածքներում արձանագրված են գործ արմատով սկսվող բաղադրություններ՝ սարդ իմաստով (գործաբար, գործաբանուկ և այլն):

Լոռու խոսվածքի և բարբառային այլ միավորների առնչությունների արտացոլումը բառապաշարում

Մ. Ասատրյանի՝ վերը բերված այն դիտարկումը, որ Լոռու խոսվածքը չփման եզրեր ունի Արարատյան, Ղարաբաղի և Թբիլիսիի բարբառների հետ, իր արտահայտությունն է ստանում նաև բառապաշարում, մասնավորապես՝ բարբառախոս այլ տարածքներից գատող բառաչերտում: Այսպես, Լոռու խոսվածքն ունի մի շարք բառային միավորներ, որոնք արձանագրվել են հիմնականում Արարատյան, Ղարաբաղի և Թբիլիսիի բարբառներում: Օրինակ՝ խոսվածքում պարան հասկացությունն արտահայտվում է թօգ բառով: Ըստ Արմատական բառարանի՝ թոկ բառը հայերենը փոխառել է վրացերենից, այն հետին չրջանի փոխառություն է և «այժմ էլ գործածական է միայն Կովկասեան բարբառներում»⁵⁸: Բառի առկայությունն արձանագրվել է Երևանի, Լոռու, Ղազախի, Ղարաբաղի, Թբիլիսիի բարբառային միավորներում⁵⁹:

Գավառական բառարանում արձանագրված է տերողորմյա բառը՝ համրիչ իմաստով, և այդ բառի գործածությունը դիտված է Երևանի, Ղարաբաղի ու

⁵⁵ Հայոց լեզվի բարբառային բառարան. 2007, 32:

⁵⁶ ՀԲԱ ծրագրով լրացված թիվ 20 տետր (Օշական):

⁵⁷ Ա ճ ա ո ե ա ն. 1913, 1064:

⁵⁸ Ա ճ ա ո յ ա ն. 1973, 194:

⁵⁹ Ա ճ ա ո յ ա ն. 1973, 194:

Թբիլիսիի բարբառներում⁶⁰, այդ նույն արձանագրումը կա նաև «Հայոց լեզվի բարբառային բառարանում»⁶¹: Լոռու խոսվածքում այդ բառամիավորի հնչատարբերակները մեծ զանազանություն հանդես չեն բերում՝ տէրըլօրմի, տէրալօրմի, տէրօղօրմա և այլն:

Ահա իմաստի արտահայտությունը հըրէս բառով Արմատական բառարանի արձանագրում է Երևանի, Լոռու, Ղազախի և Ղարաբաղի բարբառային միավորներում⁶²: «Հայոց լեզվի բարբառային բառարանը» այդ բառը վկայում է Արարատյան, Թբիլիսիի և Ղարաբաղի բարբառներում⁶³:

Թիֆլիսում իմաստով խաշ բառի գործածությունը, ըստ «Հայոց լեզվի բարբառային բառարանի», բնորոշ է Լոռու, Թբիլիսիի, Ղարաբաղի, Հավարիկի բարբառային միավորներին⁶⁴: Աճառյանը բառը փոխառված է համարում վրացերենից, որտեղ կա խաշի ձևը⁶⁵:

Լոռու խոսվածքի բառապաշարը, բնականաբար, ավելի շատ ընդհանրություններ ունի Արարատյան բարբառի բառապաշարի հետ, և այդ հանգամանքը փաստարկվելու կարիք չունի: Առավել հետաքրքրական են ընդհանրությունները Ղարաբաղի և Թբիլիսիի բարբառների հետ: Դիտարկումները մեզ հետաքրքրող բառաչերտում երևան են հանում Ղարաբաղի բարբառի բառապաշարի հետ բավականաչափ ընդհանրություններ (իրողությունն արտահայտված է նաև վերևում արված դիտարկումներում): Բերենք բառերի օրինակներ, որոնցով Լոռու խոսվածքը մոտենում է Ղարաբաղի բարբառին և տարբերվում Արարատյանից. մուլ (Ար. ծուխ, մուխ), յեղալըրոց (Ար. սրոց), պնդան (Ար. պրոսպկա), ձունձ (Ար. ջուլ), պառորոն (Ար. կէսառ), փայ հավաքող (Ար. ուզվօր), պէծվոռիկ (Ար. կեծուռիկ), ոռցակ (Ար. աքլոր), խարտ (Ար. փուշ), անդամ (Ար. բուղ), կրկենի (Ար. բաղաջ), գերեզմանուտ (Ար. գերեզմաններ) և այլն: Մի շարք բառերով էլ Լոռու խոսվածքը մոտենում է Թբիլիսիի բարբառին, այսպես՝ ծեբօ (Ար. խիժ), կաթնէսպաս (Ար. կաթնով), կօճի (Ար. ճան), ըժում (Ար. հետո) և այլն:

Եզրակացություն

Բարբառային լեզվի բառապաշարի համակողմանի քննությունն անհրաժեշտություն է ոչ միայն բարբառագիտական, այլ նաև լեզվաբանական նկատառումներով: Այդ բառապաշարը հայերենի ընդհանուր բառային ֆոնդի անքակտելի մասն է, որի ուսումնասիրությունը կարևոր է ընդհանուր լեզվի և՛ համաժամանակյա, և՛ տարածամասնակյա ամբողջական նկարագրության առումով: Բարբառային բառապաշարի հետազոտությունը կարող է ընթանալ տարբեր դիտանկյուններով՝ շարունակաբար լրացվելով ինչպես առանձին բարբառային միավորների բառապաշարային շերտերի, իմաստային ու կառուցվածքային յուրահատկությունների դիտարկումներով, այնպես էլ տարբեր առնչությունների, ազդեցությունների ու կապերի հետազոտությամբ, ժողովրդագրական խնդիրների արծարծմամբ: Փորձը ցույց է տալիս, որ բարբառախոս

⁶⁰ Ա ճ ա ու ե ա ն. 1913, 1028:

⁶¹ Հայոց լեզվի բարբառային բառարան. 2010, 173:

⁶² Ա ճ ա ու ե ա ն. 1913, 676:

⁶³ Հայոց լեզվի բարբառային բառարան. 2004, 311:

⁶⁴ Հայոց լեզվի բարբառային բառարան. 2002, 283:

⁶⁵ Ա ճ ա ո յ ա ն. 1973, 347:

վայրերի ու բառապաշարի նույնիսկ սահմանափակ շրջանակի դիտարկումը կարող է կարևոր լինել՝ հնարավորություն տալով շրջանառություն մեջ դնել տվյալներ, որոնք կարող են ոչ միայն գաղափար տալ ընդհանուրի մասին, այլև նյութ տրամադրել առավել ընդհանուր հետազոտությունների համար:

Լոու խոսվածքը թե՛ Արարատյան, թե՛ այլ բարբառներից այս կամ այն չափով տարբերակող բառաչերտի միայն խոսվածքին բնորոշ բառերի մեջ ավելի մեծ քանակություն են կազմում բաղադրությունները, իմաստային ինքնատիպ անցումները, որը պայմանավորված է տեղային լեզվամտածողությամբ, լեզվագործածության առանձնահատկություններով: Լեզվամտածողական ու լեզվագործածական ընդհանուր իրողությունների, ինչպես նաև սերտ շփումների արտահայտություն են խոսվածքի բառային ընդհանրություններն Արարատյան, Թբիլիսիի և Ղարաբաղի բարբառների հետ: Լոու խոսվածքի բառապաշարի վրա պատմական հանգամանքների, ժողովրդագրական տեղաշարժերի ազդեցությունը փաստվում է Ղարաբաղի, ինչպես նաև Թբիլիսիի բարբառների տարրերի զգալի առկայությամբ: Քննության ենթարկված բառաչերտում փոխառյալ բառերի առկայությունը կարող է հետևանք լինել ինչպես այլ լեզուների հետ անմիջական շփման, այնպես էլ բարբառային այլ միավորների ազդեցության: Պետք է փաստել, որ Լոու խոսվածքի բառապաշարի յուրահատկությունները էական նշանակություն կարող են ունենալ Արարատյան բարբառի հետ փոխհարաբերությունների ավելի հանգամանալի դիտարկման ժամանակ:

Ընդհանուր առմամբ, բառապաշարային իրողությունների դիտարկումը և հաշվառումը մեծապես կարող է նպաստել բարբառային տարբեր միավորների առնչությունների քննությանն ու ճշգրտմանը:

Վիկտոր Կատվայան – բ. գ. դ., ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտի տնօրեն: Գիտական հետաքրքրությունները՝ բարբառագիտություն, հայոց լեզվի պատմություն, ճանաչողական լեզվաբանություն, գրաբար, հնչյունաբանություն, բառագիտություն, քերականագիտություն, ոճագիտություն: Հեղինակ է 15 մենագրության և շուրջ 100 հոդվածի:

ORCID: 0009-0002-2597-4808. instlingv@sci.am

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Աբրահամյան Ա. 2013, Երկրագործական գործիքների անվանումները հայերենի բարբառներում, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 333 էջ:

Աղաբեկյան Մ. 2010, Սյունիք-Արցախ տարածքի բարբառների պատմական հնչյունաբանություն. – Հայերենի բարբառագիտական ատլաս, պր. 3, Երևան, «Նաիրի», էջ 154–165:

Աղայան Է. 1976, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Երևան, «Հայաստան», 1615 էջ:

Աճառեան Հ. 1911, Հայ բարբառագիտութիւն. Ուրուագիծ եւ դասաւորութիւն հայ բարբառների. – «Էմինեան ազգագրական ժողովածու», հ. Ը, Մոսկուա–Նոր-Նախիջեւան, հրատ. Լազարեան ճեմարանի արեւելեան լեզուաց, 307 էջ:

Աճառեան Հ. 1913, Հայերէն գաւառական բառարան. – «Էմինեան ազգագրական ժողովածու», հ. Թ, Թիֆլիս, հրատ. Լազարեան ճեմարանի արեւելեան լեզուաց, 1144 էջ:

Աճառյան Հ. 1971, Հայերեն արմատական բառարան, հ. Ա, Երևան, Երևանի համալսարանի հրատ., 698 էջ:

Աճառյան Հ. 1973, Հայերեն արմատական բառարան, հ. Բ, Երևան, Երևանի համալսարանի հրատ., 688 էջ:

Աճառյան Հ. 1979, Հայերեն արմատական բառարան, հ. Դ, Երևան, Երևանի համալսարանի հրատ., 623 էջ:

Ամիրջանյան Հ. 2010, Լոռին 18-րդ դարի վերջին և 19-րդ դարի առաջին երեսնամյակին, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ, 163 էջ:

Ասատրյան Մ. 1962, Ուրմիայի/Խոյի/ բարբառը, Երևան, Երևանի համալսարանի հրատ., 256 էջ:

Ասատրյան Մ. 1968, Լոռու խոսվածքը, Երևան, «Միտք», 198 էջ:

Բառնապյան Զ. 2009, ժամանակահատված բառերը հայերենի բարբառներում, Երևան, «Նաիրի», 124 էջ:

Գրիգորյան Ա. 1957, Հայ բարբառագիտության դասընթաց, Երևան, Երևանի համալսարանի հրատ., 543 էջ:

Խաչատրյան Հ. 2009, Ազգակցական հարաբերություններ արտահայտող բառերը հայերենի բարբառներում, Երևան, «Լուսաբաց», 315 էջ:

Կոստանոյան Դ. 1979, Երզնկայի բարբառը, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 191 էջ:

Հայերենի բարբառագիտական ատլասի նյութերի հավաքման ծրագիր. 1982, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 141 էջ:

Հայոց լեզվի բարբառային բառարան. 2001, հ. Ա, Երևան, «Գիտություն» հրատ., 451 էջ:

Հայոց լեզվի բարբառային բառարան. 2002, հ. Բ, Երևան, «Գիտություն» հրատ., 451 էջ:

Հայոց լեզվի բարբառային բառարան. 2004, հ. Գ, Երևան, «Գիտություն» հրատ., 425 էջ:

Հայոց լեզվի բարբառային բառարան. 2007, հ. Դ, Երևան, «Գիտություն» հրատ., 451 էջ:

Հայոց լեզվի բարբառային բառարան. 2008, հ. Ե, Երևան, «Գիտություն» հրատ., 420 էջ:

Հայոց լեզվի բարբառային բառարան. 2010, հ. Զ, Երևան, «Գիտություն» հրատ., 407 էջ:

Հակոբյան Թ., Մելիք-Բախշյան Ստ., Բարսեղյան Հ. 1988, Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հ. 2, Երևան, Երևանի համալսարանի հրատ., 992 էջ:

Ղարիբյան Ա. 1953, Հայ բարբառագիտություն, Երևան, ՀՍՍՌ պետ. հեռ. մանկ. ինստ. հրատ., 457 էջ:

Մալխասեանց Ստ. 1944ա, Հայերեն բացատրական բառարան, հ. 2, Երևան, ՀՍՍՌ պետ. հրատ., 512 էջ:

Մալխասեանց Ստ. 1944բ, Հայերեն բացատրական բառարան, հ. 3, Երևան, ՀՍՍՌ պետ. հրատ., 614 էջ:

Մալխասեանց Ստ. 1945, Հայերեն բացատրական բառարան, հ. 4, Երևան, ՀՍՍՌ պետ. հրատ., 646 էջ:

Մեարոյան Հ. 2016, Կրոնատեկեղեցական բառապաշարը հայերենի բարբառներում, Երևան, «Ասողիկ», 349 էջ:

Միքայելյան Ժ. 2009, Վասպուրականի խոսվածքների քմային ձայնավորները (համաժամանակյա և տարաժամանակյա քննություն), Երևան, «Նաիրի», 144 էջ:

Մուրադյան Մ. 1982, Ուրվագիծ Մոկսի բարբառի. – Հայերենի բարբառագիտական ատլաս, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., էջ 108–183:

Զահուկյան Գ. 1972, Հայ բարբառագիտության ներածություն, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 346 էջ:

REFERENCES

- Abrahamyan A. 2013, Yerkragsortsakan gortsik'neri anvanumneri hayereni barbarnerum, Yerevan, HH GAA "Gitutyun" hrat., 333 ej (In Armenian).
- Aghabekyan M. 2010, Syunik'-Arts'akh taratski barbarneri patmakan hnch'yunabanutyun. – Hayereni barbaragitakan atlas, pr. 3, Yerevan, "Nairi", ej 154–165 (In Armenian).
- Aghayan E. 1976, Ardi hayereni bats'atrankan bararan, Yerevan, "Hayastan", 1615 ej (In Armenian).
- Acharyan H. 1911, Hay barbaragitut'iwn. Uruagits ew dasaworut'iwn hay barbarneri. – "Eminean azgagrakan zhoghovatsu", h. Y, Moskua – Nor-Nakhijewan, hrat. Lazarean chemarani arewelean lezuats', 307 ej (In Armenian).
- Acharyan H. 1913, Hayeren gawarakan bararan. – "Eminean azgagrakan zhoghovatsu", h. T, T'iflis, hrat. Lazarean chemarani arewelean lezuats', 1144 ej (In Armenian).
- Acharyan H. 1971, Hayeren armatakan bararan, h. A, Yerevan, Yerevani hamalsarani hrat., 698 ej (In Armenian).
- Acharyan H. 1973, Hayeren armatakan bararan, h. B, Yerevan, Yerevani hamalsarani hrat., 688 ej (In Armenian).
- Acharyan H. 1979, Hayeren armatakan bararan, h. D, Yerevan, Yerevani hamalsarani hrat., 623 ej (In Armenian).
- Amirjanyan H. 2010, Lorin 18-rd dari verjin ev 19-rd dari arajin yeresnamyakin, Yerevan, HH GAA patmut'yan institut, 163 ej (In Armenian).
- Asatryan M. 1962, Urmiai/Khoyi/ barbary, Yerevan, Yerevani hamalsarani hrat., 256 ej (In Armenian).
- Asatryan M. 1968, Loru khosvatsk'y, Yerevan, "Mitk", 198 ej (In Armenian).
- Barnasyan J. 2009, Zhamanakanish barery hayereni barbarnerum, Yerevan, "Nairi", 124 ej (In Armenian).
- Grigoryan A. 1957, Hay barbaragitut'yan dasynt'ats', Yerevan, Yerevani hamalsarani hrat., 543 ej (In Armenian).
- Khach'atryan H. 2009, Azgakts'kan haraberut'yunner artahaytogh barery hayereni barbarnerum, Yerevan, "Lusabats", 315 ej (In Armenian).
- Kostandyan D. 1979, Yerznkayi barbary, Yerevan, HSSH GAA hrat., 191 ej (In Armenian).
- Hayereni barbaragitakan atlasi nyut'eri havak'man tsragir. 1982, Yerevan, HSSH GA hrat., 141 ej (In Armenian).
- Hayots' lezvi barbarayin bararan. 2001, h. A, Yerevan, "Gitut'yun" hrat., 451 ej (In Armenian).
- Hayots' lezvi barbarayin bararan. 2002, h. B, Yerevan, "Gitut'yun" hrat., 451 ej (In Armenian).
- Hayots' lezvi barbarayin bararan. 2004, h. G, Yerevan, "Gitut'yun" hrat., 425 ej (In Armenian).
- Hayots' lezvi barbarayin bararan. 2007, h. D, Yerevan, "Gitut'yun" hrat., 451 ej (In Armenian).
- Hayots' lezvi barbarayin bararan. 2008, h. E, Yerevan, "Gitut'yun" hrat., 420 ej (In Armenian).

- Hayots' lezvi barbarayin bararan. 2010, h. Z, Yerevan, "Gitut'yun" hrat., 407 ej (In Armenian).
- Hakobyan T', Melik'-Bakhshyan St., Barseghyan H. 1988, Hayastani ev harakits' shrjanneri teghanunneri bararan, h. 2, Yerevan, Yerevani hamalsarani hrat., 992 ej (In Armenian).
- Gharibyan A. 1953, Hay barbaragitut'yun, Yerevan, HSSR pet. her. mank. inst. hrat., 457 ej (In Armenian).
- Malkhaseants' St. 1944a, Hayeren bats'atrankan bararan, h. 2, Yerevan, HSSR pet. hrat., 512 ej (In Armenian).
- Malkhaseants' St. 1944b, Hayeren bats'atrankan bararan, h. 3, Yerevan, HSSR pet. hrat., 614 ej (In Armenian).
- Malkhasyants' St. 1945, Hayeren bats'atrankan bararan, h. 4, Yerevan, HSSR pet. hrat., 646 ej (In Armenian).
- Mesropyan H. 2016, Kronayekheghets'akan barapashary hayereni barbarnerum, Yerevan, "Asoghik", 349 ej (In Armenian).
- Mik'ayelyan Zh. 2009, Vaspurakani khosvatsk'neri k'mayin dzaynavornery (hamazhamanakya ev tarazhamanakya k'nnut'yun), Yerevan, "Nairi", 144 ej (In Armenian).
- Muradyan M. 1982, Urvagits Moksi barbari.- Hayereni barbaragitakan atlas, Yerevan, HSSH GA hrat., ej 108–183 (In Armenian).
- Jahukyan G. 1972, Hay barbaragitut'yan neratsut'yun, Yerevan, HSSH GA hrat., 346 ej (In Armenian).

О НЕКОТОРЫХ СЛОВАХ, ХАРАКТЕРНЫХ
ДЛЯ ГОВОРА ЛОРИ
(Сравнительный анализ)

ВИКТОР КАТВАЛЯН

Р е з ю м е

Ключевые слова: Лорийский говор, словарный запас, влияние, заимствование, языковое мышление, семантический сдвиг, сложные слова, словарь.

Каждый диалект или говор характеризуется уникальным словарным запасом, который, обнаруживая общие черты и различия со словарным запасом других диалектных единиц, проявляет себя как система с уникальными семантическими, словообразовательными и этимологическими характеристиками. Изучение словарного запаса также важно не только с точки зрения всестороннего изучения диалектной речи, но и определения взаимосвязей и влияний диалектных единиц, особенно при возникновении спорных вопросов. Внимание, уделяемое в данной работе лексике Лорийского говора, обусловлено разногласиями в армянской диалектологии относительно соотношения этого говора с Араратским диалектом. У Лорийского говора, входящего в состав Араратского диалекта, есть много особенностей, отличающих его от этого диалекта, но в то же время он имеет и

значительное сходство с диалектами Карабаха и Тбилиси. Исследователи рассматривали эти отношения в основном с точки зрения фонетических и грамматических особенностей, почти не обращаясь к лексике. Стремясь в какой-то мере восполнить имеющийся пробел, мы попытались выявить некоторые особенности лексики, характерные для Лорийского говора, рассмотрев несколько десятков лексических единиц, сначала сопоставив их с другими говорами Араратского диалекта, а затем с диалектами Карабаха и Тбилиси. Наши исследования показывают, что отличия словарного состава Лорийского говора от других говоров Араратского диалекта обусловлены как наличием уникальных лексических единиц, так и значительным влиянием Карабахского и Тбилисского диалектов. Таким образом, особенности лексики Лорийского говора согласуются с выводами, полученными в результате изучения фонетических и грамматических реалий.

Виктор Катвалян – д. филол. н., директор Института языка им. Р. Ачаряна НАН РА. Научные интересы: диалектология, история армянского языка, когнитивная лингвистика, грабарь, фонология, лексикология, грамматика, стилистика. Автор 15 монографий и около 100 статей. ORCID: 0009-0002-2597-4808. instlingv@sci.am

ABOUT SOME WORDS CHARACTERISTIC OF SPEECH OF LORI (Comparative analysis)

VIKTOR KATVALYAN

S u m m a r y

Keywords: dialect of Lori, vocabulary, influence, borrowing, linguistic thinking, semantic shift, compound words, dictionary.

Each dialect or speech is characterized by a unique vocabulary, which, by presenting commonalities and differences with the vocabulary of other dialect units, manifests itself as a system with unique semantic, word-formational, and etymological characteristics. The study of vocabulary is also important not only in terms of a comprehensive study of dialect speech, but also from the perspective of determining the interrelations and influences of dialect units, especially when there are controversial issues. In this work, the focus on the vocabulary of the Lori speech is due to the disagreements in Armenian dialectology regarding the relationship of this speech with the Ararat dialect. Being included in the Ararat dialect, the Lori speech has many features that distinguish it from that dialect, while at the same time it also has significant similarities with the dialects of Karabakh and Tbilisi. Researchers have considered these relationships mainly in terms of phonetic and grammatical features, with almost no reference to vocabulary. In an attempt to fill the existing gap to some extent, we tried to

uncover some of the peculiarities of the vocabulary characteristic of the Lori dialect by observing several dozen lexical units, first by comparing them with the other speeches of the Ararat dialect, and then with the dialects of Karabakh and Tbilisi. Our observations show that the differences in the vocabulary of the Lori speech from the other speeches of the Ararat dialect are due to both the presence of unique lexical units and the significant influences of the Karabakh and Tbilisi dialects. Thus, the vocabulary features of Lori speech are consistent with the conclusions drawn from the study of phonetic and grammatical realities.

Viktor Katvalyan – Doctor of Sciences in Philology, Director of the Institute of Language after H. Acharyan of NAS RA. Scientific interests: dialectology, history of the Armenian language, cognitive linguistics, Grabar, phonology, lexicology, grammar, stylistics. Author of 15 monographs and about 100 articles. ORCID: 0009-0002-2597-4808. instlingv@sci.am